

(første artikel om Berlin – skrevet i 1983)

Et halvt århundrede efter...

Af dr. phil. Børge Friis

En aftenslentre tur ned ad Kurfürstendamm. Drømte jeg eller var jeg virkelig vågen -?

Gensynet med min barndoms- og ungdomsby Berlin virkede overvældende. Det første efter næsten fyrretyve års forløb! Denne by har været min by - i hvert fald i mine første tyve år - min by på godt og ondt. Hvad havde den ikke oplevet, siden jeg sidste gang havde været på besøg hos mine forældre i julen 1944! Her havde min far haft sit virke som udsendt dansk konsul i over 30 år. Og her var jeg født og båret – "in der Panke getauft", som det hedder - som ægte dansker og ægte berliner på én gang.

På Kurfürstendamm flanerer man. Lige fra den sønderskudte Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche til Halensee 3½ km længere vesterud. En statelig bred boulevard med fire rækker træer - forbi Café Kransler og Restaurant Kempinski, teatre, kabaretter, biografer og forbi en fantastisk række af kaufhäuser og elegante forretninger. Her i Halensee havde vi boet - og herfra min verden gik. Bl.a. vejen til min gamle skole over Halensee Brücke og over det store baneterræn, hvor Kurfürstendamm dengang uden omsvøb mandede lige ud i Koenigsallé, men i dag afbrydes af et kæmpetorv, der hedder Rathenauplatz.

En halv kilometer længere fremme ligger mit gamle Grunewald-Gymnasium, der for længst har skiftet navn til Walther-Rathenau-Oberschule. O tempora, o mores! Dette store politikernavn Rathenau skulle man blot have ovovet at udtale dengang, så var man virkelig på den! For han var jo jøde! I øvrigt blev han snigmyrdet allerede i 1922 lige her på Koenigsallé uden for skolen. Hvor jeg altså var elev for netop et halvt århundrede siden.

Man forstår ikke, at der virkelig er gået så lang tid. En banal-konstatering måske, men inden i én selv føles det som noget uvirkeligt og mærkeligt. Nærmest som om man har været på en lang, lang ferie - og nu er vendt tilbage til alle sine skolepligter og dermed forbundne kar af blandede samvittigheder. Men! Hvor er de gammelkendte ansigter?

I muren ved skolens indgangsportal er der mejslet en lang række navne. Navne på skole- og klassekammerater, der faldt under krigen. Eller er blevet myrdet af en djævlbesat forbryderbande. Deriblandt mine dengang bedste venner Karl-Heinz Steinbrecher og Helmuth von Moltke. Og i skolens jubilæumsbog fra 75-året ser jeg, at mange af de overlevende befinder sig strøet ud over alverdens lande. Desuden erfarer jeg, at i hvert fald elleve af mine gamle kammerater har været højst delagtige i de i alt fire attentatforsøg på Hitler, deraf fire kammerater i det allersidste forsøg den 20. juli 1944. "Men død var han endnu ikke, denne diktator", står der ordret. I bogen findes desuden disse tidligere medelevers dødsdage optegnet, karakteriseret med netop ordet *myrdet!*

Jeg blev overordentlig vel modtaget på mit gamle gymnasium. Rektor Harald Howe havde allerede sendt mig et elskværdigt velkomstbrev til mit hotel - med vedlagt kopi af mit afgangsbrev og mine daværende læreres konfidentielle udtalelser, hm! I rektors konferenceværelse hang et såre vellignende portræt af min første rektor, den store humanist dr. Wilhelm Vilmar. En fornem og aristokratisk personlighed, der i sjældnen grad kom til at præge sin skole med sin elskelighed og strenghed. På næsten utrolig vis lignede han - både i sin væremåde og i sin tale, for så vidt man overhovedet kan sammenligne tysk med dansk - min senere ven, skuespilleren Poul Reumert.

Jeg havde den lykke at have dr. Vilmar som rektor lige fra 1925 til 1933, da han på grund af alder måtte trække sig tilbage og - med de nye tidehvert - afløstes af en ret ubetydelig nazilakaj med "bonbon", altså et hagekorsement, på reversen. "Schweigen wir lieber darüber!" lød rektor Howes ord. Han førte mig personligt rundt i skolen - og jeg kom således til at deltage i en hel musiktime, hvor læreren gennemgik en firstemmig krebsekanon, altså et tema og dets omvendning og temaet bagfra, ligeledes med omvendning. Det var alt sammen noget, eleverne selv efterhånden nåede frem til på tavlen. Bagefter skulle pigerne synge øverste stemme og drengene den anden stemme. Til sidst blev alle fire stemmer udført på blokfløjter.

Både her og i en kemitime oplevede jeg en velgørende tone mellem lærer og elever, uden at den egentlige disciplin på nogen måde gik fløjten. Bagefter var vi nede i den tohundrede meter lange skolegård, som stadig lignede sig selv med de mange gamle fyrretræer på skovbund. Tilføjes skal, at det meste af skolen er bevaret, selv om en del af den statelige hovedfløj - med aula og gymnastiksal -

var udbrændt og erstattet af en mindre prangende nybygning. Og går det an at nævne, at jeg siden også fik min viv med ned ad vejen til Hubertus Stadion, hvor vi havde dyrket letatletik? Her kunne jeg fortælle hende om den dag, da vi elever begav os uden læreropsigt til Stadion, men mere slentrede end marcherede - og blev indhentet af vor gymnastiklærer, som stillede os atten halvvoxne op i geled og tildelte os hver en syngende lussing, så vore hoveder snurrede 180 grader rundt, værsgo. Det var dengang!

Tilbage til Ku-damm. Jeg mindes med en vis gysen, hvorledes omkring midten af trediverne hjørnehusene her i hurtig rækkefølge blev tvangsopkøbt af "die Partei". Hvorfor? Jo, der hviskedes om etablering af maskingeværreder øverst oppe. Sådan for alle eventualiteters skyld! Og rygter viste sig at tale sandt. Regimet var nok klar over, at en revolte kunne bryde ud når som helst - efterhånden som man "eskalerede", som det hedder, terroren, propagandaløgnene, bortførelserne, myrderierne og kravene til byens borgere, blandt hvilke der vel fandtes et milliontal, der var modstandere af samme regime og anede, hvor det hele bar hen. Stikker- og angivervæsenet var nemlig sat i system, i så uhyggelig en grad, at selv børnene - tvunget ind i Hitlerjugend - metodisk blev oplært til at udspionere og angive deres fædre og mødre. Hitler var blevet til en "gud" og Tusindeårsriget til religion. Alt kunne ske - og alt skete!

En følge af denne hjørnehusbesættelse var, at næsten alle disse huse blev "udraderet". Men er for længst bygget op på ny. Nu er de oven i købet ved at opnå alderens patina.

Et sted på Kurfürstendamm kan man dreje ind i Fasanenstrasse. Her oplevede jeg - som tilfældig passant - dagen efter krystalnatten, da dyrisk-vilde SA-horder molesterede og afbrændte Synagogen, jøder blev klynget op i lygtepælene, forretninger blev udplyndret og deres ulykkelige jødiske indehavere med kvinder og børn med skub og slag blev gennet op på lastbiler og transporteret bort. En af de oplevelser, der kom til at forfølge mig i mange nætter.

I dag knejser Synagogen atter i patriarkalsk væld og værdighed. Og i dag færdes man i fred. Her og alle andre steder i Berlin. Dæmoniets ild er for længst slukt. Men intet derfor glemt.

De tidligere så strunke elmetræer på Kurfürstendamm er nu erstattet af fire rækker platantræer, som efterhånden har opnået næsten samme højde og statelighed som elmene. Herregud, tænker man, er alt det, også dette, virkelig

sket, mens man "for en stund" var borte? Man må erkende, at tiden læger alle sår. Og når en generation først er væk, så er der ingen konkret erindring mere om det forgangne. Hvilket unægtelig også, ganske vist med andre fortegn, indgik i nazisternes planer. Man byggede jo på de unge og på de yngste!

Sådan overstrømmes man af følelser og erindringer, mens man traver rundt i det ny Berlin og opsøger sine gamle pauluner. Og man glæder sig - eller lad mig sige: man fryder sig over en forvandling, der dog Gud ske lov ikke berører alt det, der udgør Berlins hjerte. Den gode gamle muld vender nu blot opad, men stikker dybt. Den såkaldte *Berliner Luft* og *Witz* og ukuelighed er helt den samme som i tidligere år. I hvert fald i denne vestlige del af staden.

Tankerne vender tilbage til mit i indledningen nævnte julebesøg i Berlin 1944. I Halberstädter Strasse 6. Jeg var kommet til en lejlighed, der var *durchgepusket*. I den ene ende var en del af ydermuren røget ned, og i den anden ende var væggen mellem mit værelse og naboens gennembrudt. Alligevel var der rigelig plads til en rimelig julehygge, som fejredes sammen med nogle venner, dr. Langes, et jødisk lægepar, som mine forældre havde taget sig af, og som ind imellem boede hos dem under de værste forfølgelses måneder. Min far havde oven i købet sørget for, at de fik lov til at færdes uden den evindelige davidsstjerne på brystet - lige som han på grund af sit bekendtskab med den almægtige Hermann Göring, der forkyndte: "*Wer Jude ist, bestimme ich!*", havde været i stand til at hjælpe talrige andre jødiske familier.

Tilføjes skal, at mine forældre i de sidste krigsår på grund af bombetruslerne opholdt sig meget i Bad Saarow et stykke uden for Berlin, hvor der var opstået et helt diplomatkvarter. Men i selve Julen var de kommet tilbage for en stund. Til et par dages julefred, der dog snart afløstes af bomber og brande. Således gik det ud over hele banelegemet uden for og husene på den anden side. De blev udslettet. Og jeg så det, mens det skete...

Men vort hus slap uden flere skader. Og det ligner sig selv. Som om intet var hændt.

(anden artikel om Berlin – skrevet i 1983)

Berlin bleib Berlin

Af dr. phil. Børge Friis

Ofte er jeg blevet spurgt om, hvorfor jeg dog ikke for længst har besøgt min gamle by, hvor jeg er født, har gået på gymnasium og har levet og studeret. Hvordan kunne jeg overhovedet lade være? Følelseskulde -?

Forklaringen er den ganske enkle, at jeg i de første mange år efter krigens afslutning ikke havde lyst til - brutalt udtrykt - at forefinde liget af en by, som jeg engang havde udgjort en lille bestanddel af. Videre visheden om det usandsynlige i at genfinde mine venner og bekendte i den skamferede by. De fleste af dem hørte ikke mere til de levendes tal, andre var rejst Gud véd hvorhen...

Men der gaves desuden en helt tredje grund til, at jeg ikke med det første var så grumme opsat på at opvarte min gamle by. Den bestod mildest talt i et helt syndrom af ambivalente følelser over for Berlin, som det alene ville kræve en hel bog at beskrive og som jeg derfor ikke kan forlange, at læseren helt skal kunne sætte sig ind i. Her kun så meget, at jeg var født næsten, samtidig med 1. Verdenskrigs udbrud og derfor tidligt kom til at sanse krigens ulykkelige følger. Siden fulgte efterkrigstiden med en til himlen klatrende valutainflation og kaos. Og med en hær af kyniske spekulanter, udbyttere og parvener. Eller gullaschbaroner, som de også blev kaldt. Så fulgte med sidste halvdel af tyverne en række "gode" år. Men så kom Hitler og hans bande....!

Kun i sommerferierne kom jeg en måneds tid til mine slægtninge i Danmark. Tænk, at der eksisterede et sådant fredfyldt land og at det var mit! Tænk, at der fandtes så elskelige, så ligevægtige og smilende mennesker - og at de var min familie!

Og tænk at kunne tale dansk til alle og enhver. Alene det!

Måske kan det siges så kort som: To verdener stødte sammen i mit sind - og jeg led alle hjemveens kvaler. Det gjorde jeg permanent!

Men dagen kom, da min frihedens time slog, skolens port lukkede sig bag mig og den by, hvor jeg blev udklækket som i et bur, åbnede sig. En af de lykkeligste og mest pirrende forventningsfulde perioder i mit liv!

Men lad alt det nu være. Når jeg talte om ambivalens, så rummer dette begreb også sine rare aspekter. Og det vil her sige, at jeg også elsker Berlin. Især nu, hvor det ægte i byens sjæl atter vender op og tonen så at sige har fået sin egen uforfalskede lyd.

Rejser man med toget til Berlin, når man først til den smudsige og ramponerede Bahnhof Friedrichstrasse i byens østlige sektor. Her holder man en rum tid og oplever et lille mareridt.

Man gennes ud i gangene, mens folkepolitiet løfter sæderne op i alle kupeerne, for med skarpe lygter at undersøge, om der skulle være skjulte passagerer. Udenfor har man udsigt til et par vagttårne, bemandede med maskingeværskytter. Og hele togstammen bevogtes af en række grønne gendarmere med pistoler, mens et par politisoldater lader en schæferhund løbe mellem skinnerne under vognene. Så kommer det øjeblik, da toget har sat sig i bevægelse igen, passerer sektorgrænsen og kører uden om Tiergarten, hvor der et sted er oplagret års forbrug af briketter.

Endelig når man til Bahnhof Zoo, hvor alt er lyst og rent og ingen drømmer om at genere én mere. Her blændes der op for storstadens lys, som man ikke oplever det magen til i andre europæiske byer. Man befinder sig nu midt i byens pulserende hjerte.

Jeg kom kort sagt til at opleve, hvad der forekom mig at være en sand storstadens symfoni med fire satser. Indledende med ankomstens farverige allegro con brio. Efterfulgt af den følgende dags andante pastorale, der inkluderede opsporingen af gammelkendte, nu så vemodigt forandrede steder, deriblandt mit gamle gymnasium, men

også aftenens operabesøg. Tredje sats er en scherzo - blandt andet med lystig flaneren rundt omkring Ku-damm, "Trödelmarkt"-besøg og en kabaretpremiere. Endelig en bevæget allegro con fuoco med et afsluttende teaterbesøg.

Se, det var de nøgne konturer, der i sig selv indrammede et næsten overvældende brus af fire dages oplevelser, mindelser og følelser. På sporet af den svundne tid, kunne jeg med Marcel Proust være fristet til at sige. Optaget af en tanke, jeg egentlig aldrig kan slippe. Hvad er tid? Og hvad er sted? Spørgsmål, der her på ny optog mig. Måske man vil forstå mig, når jeg f. eks, omtaler følgende, der føltes som nyt ved til det gamle bål.

Nürnberg Strasse hørte engang til de meget travle forretningsgader. I den sidste del af krigen blev den totalt sønderbombet og jævnet med jorden. Siden har den rejst sig igen - nu med lange rækker af repræsentative bygninger. Blandt dem det store hotelkompleks Penta, som vi boede i. Det har gadenummeret 65. Og det var præcist adressen på det musikforlag, hvor jeg for akkurat halvtreds år siden fik udgivet mine første kompositioner!

Allerede første morgen kl. 9 kørte en limousine frem for at afhente os. En gestus fra Informationszentrum Berlin, som jeg havde kontaktet fra København, og som nu viste os den store elskværdighed at stille vogn med chauffeur og den kyndige danske rejseleder Søren Hansen til disposition for de kommende fire timer. Med afsluttende frokost sammen med direktøren, der skænkede os milde gaver i form af litteratur om Berlin og gramfonplader.

På fire timer når man meget - selv i en stor by. Ud over de obligate steder - f.eks. Tiergarten, der nu er vokset op igen til skov, Brandenburger Tor, den tragiske mur med kik over det rømmede ingenmandsland, resterne af Anhalter Bahnhof, Rådhuset i Schöneberg m.m. - kørte vi desuden til mine gamle "åsteder", som man jo som bekendt altid vender tilbage til. Således kunne jeg slet ikke lade være med at tage forskud på min gamle skolevej og selve skolen, omend de stod på den følgende dags program.

Så nyt altsammen måske - og alligevel på en måde så gammel-fortroligt i sin marv og i sit væsen, uafvendeligt runden af byens sjæl, den såkaldte "Berliner Luft", at jeg snarere beroligedes end henfaldt til forundring. En i sin kærne bevaret uforanderlighed, der ikke mindst bekræftes og genspejles af berliner-jargonen, der trods naturlig ajourføring har bevaret sin frække charme, tone og ånd. Allerede Aristoteles talte om "væsenets" inde fra og evigt virkende kraft - kaldt entelechie -, der nødvendigvis må forblive sig selv tro og aftegne sig i dets ydre fremtoning. Og Goethe betragtede entelechien som "et stykke evighed", der livgivende gennemtrænger og formgiver det ydre. Således er også Vest-Berlin i sin genrejsning forblevet sig selv lig.

Det gælder også Berlin som teaterbyen med de rige traditioner.

Den genopbyggede "Deutsche Oper Berlin" på Bismarckstrasse, hvor prof. Götz Friedrich nu er generalintendant, råder over et så omfangsrigt opera- og balletrepertoire, at vi som danskere let kan blive misundelige. Her overværede jeg en opførelse af Verdis "Don Carlos", som på mange måder forekom mig langt mere helstøbt end hvad jeg tidligere på sæsonen oplevede under premieren på Kongens Nytorv. Det gjaldt personindstuderingen, hvor der blev taget hensyn til de mange psykologiske momenter og spændingsskabende oplæg. Og det gjaldt det klangskønne orkester, der - mirabile dictu! – aldrig et øjeblik overdøvede de storartede sangere, blandt hvilke den svenske bassanger Bengt Rundgren som Philip II skal fremhæves. I virkeligheden er det jo plat umuligt at underbygge eller forberede de dramatiske højdepunkter, når der bestandigt fra orkestergraven lyder et furioso på fuldt tryk. Og det gjaldt endvidere den meget vellykkede scenografi, hvor f. eks. et kloster var et rigtigt kloster i sit indvortes og udvortes. Det eneste punkt, hvor vi stod nogenlunde lige, var korsangen, der lød pragtfuldt begge steder.

At besøge dette teater er en stor fornøjelse i sig selv. Der er både noget for øjet og for bekvemmeligheden - således gode siddepladser og en fantastisk rummelig vestibule, hvor man kan købe teaterlitteratur, libretti, noder og billeder.

Man har altid talt om Berlins kabaretter. Tallet synes at være svundet noget ind siden jeg har været der sidst, men alligevel er der nok at vælge imellem. Mit valg faldt på "Die Wühlmäuse" - en politisk kabaret, som just var sprunget ud med et revypræget program, der satiriserer over alt mellem himmel og jord.

Lad mig slutte med at omtale min sidste aftenes teateroplevelse: Peter Shaffer's skuespil "Amadeus", som jeg kort tid forinden havde overværet på Her Majesty's Theatre på Haymarket i London. Her gaves det på Schiller-Theater. Det er et stykke, der på raffineret vis genopliver den i sin tid så vedholdende sladder, gående ud på, at komponisten Antonio Salieri i sin dødsens misundelse på Mozarts geni havde forgivet ham med en langsomt virkende gift. En meget lang historie, fængslende fortalt og overdådige spillet af teatrets intendant Boy Gobert i den store hovedrolle som Salieri. Også de øvrige medspillende sørgede for et spil så medrivende og levende, at det blev til en bemærkelsesværdig oplevelse, der på sin vis - også fordi scenen her virkelig blev udnyttet i hele sin kolossale dybde - overgik den londonske udgave.

Også Schiller-Theater rummer alle tænkelige faciliteter. Selve salen, der er holdt helt i sort og crème, virker som en lise for øje og sind. Og hvad der er med til at gøre disse teaterforestillinger særdeles festlige, er det fuldtallige publikum, der har gjort sig den ulejlighed at klæde sig om til aftenens oplevelse.

Berlin forbliver Berlin. I sit sprog, i sin farverighed og elegance. Men også som kultur- og teaterby.